

URSZULA JĘCZEŃ

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin
Zakład Logopedii i Językoznawstwa Stosowanego

Standard postępowania logopedycznego w przypadku oligofazji

The Standard of Logopedic Treatment in Oligophasia

Oligofazja — zaburzenia mowy występujące u dzieci i osób dorosłych upośledzonych umysłowo. Możliwości porozumiewania się osób upośledzonych umysłowo kształtują się na tle globalnie opóźnionego rozwoju psychofizycznego. „Opóźnione w rozwoju i zaburzone w największym stopniu są czynności o najwyższej organizacji, czyli te, które najpóźniej wykształcają się w ontogenezie. Są to przede wszystkim myślenie i mowa” (H. Natowska, 1987, 87). „Zaburzenia myślenia uznaje się za osiowe objawy upośledzenia umysłowego” (W. Pilecka, 2001, 17). Niedostateczny rozwój procesów poznawczych (percepcji, myślenia, uwagi, pamięci oraz procesów emocjonalno-motywacyjnych) u dzieci upośledzonych umysłowo utrudnia opanowanie kompetencji językowej i komunikacyjnej w zadowalającym stopniu.

Stopień niedorozwoju mowy — co potwierdzają liczne badania — rośnie wprost proporcjonalnie do stopnia upośledzenia umysłowego. Oznacza to, że im głębszy jest deficyt intelektualny, tym poziom opanowania kompetencji językowej i komunikacyjnej jest niższy (J. Kostrzewski, 1966, 1978).

Istnieją dwa zupełnie odmienne modele funkcjonowania językowego osób upośledzonych umysłowo — model charakteryzujący lekki stopień niepełnosprawności oraz drugi, właściwy dla osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną (Z. Tarkowski, 1999; G. Jastrzębowska, O. Pelc-Pękala, 1999). Jednak nawet w obrębie jednej grupy, np. wśród dzieci z lekkim upośledzeniem umysłowym obserwujemy zindywidualizowany poziom opanowania języka, który uzależniony jest nie tylko od deficytu poznawczego, ale także od

współwystępujących zaburzeń zachowania, czyli: zachowania impulsywnego, pozbawionego przemyśleń, braku inicjatywy, samodzielności.

DIAGNOZOWANIE LOGOPEDYCZNE ODNOSZĄCE SIĘ DO LEKKIEGO STOPNIA NIEPEŁNOSPRAWNOŚCI INTELEKTUALNEJ F70 ISD-10 (69-55IQ WECHSLERA)

Ze względu na specyfikę zaburzeń mowy w oligofazji ważne jest, aby na samym początku ustalić w przypadku każdego dziecka podstawową przyczynę utrudniającą porozumiewanie się (czy są to: wady wymowy, zbyt ubogie słownictwo, trudności w budowaniu tekstu, czy też trudności wynikające z braku rozumienia sytuacji społecznych — a zatem szeroko pojęte sprawności natury komunikacyjnej, w tym sprawność sytuacyjna, społeczna i pragmatyczna).

W upośledzeniu umysłowym stopnia lekkiego napotykaemy opóźniony rozwój mowy. Opóźnienie tego typu może być symptomem zaburzeń o różnej etiologii, dlatego objawy opóźnionego rozwoju mowy nie muszą wskazywać na upośledzenie umysłowe.

W tym celu przeprowadzamy pozostałe badania, potwierdzające lub wykluczające wstępną hipotezę co do diagnozy logopedycznej.

Diagnoza oligofazji winna opierać się na: danych z wywiadu, obserwacji spontanicznego zachowania oraz wnikliwej analizie wszelkiego typu zachowań werbalnych.

Wywiad powinien dostarczyć informacji na niżej podane tematy.

— Przebieg ciąży i porodu, gdyż przyczyny powodujące upośledzenie umysłowe mogą pojawić się w okresie prenatalnym (nieprawidłowości genetyczne, infekcje wrodzone, toksyny), perinatalnym (wcześniactwo, okołoporodowa encefalopatia niedotleniowo-niedokrwienna) oraz postnatalnym (infekcje OUN, urazy czaszkowo-mózgowe, niedobory pokarmowe). Pozyskiwanie tychże informacji należy rozłożyć na kilka następujących po sobie spotkań z rodzicami.

— Przebieg rozwoju psychofizycznego: motoryka, mowa, czynności samoobsługowe, rozwój zabawy, występowanie stereotypii zachowań, sztywności myślenia; ocena reakcji dziecka w sytuacjach społecznych — znanych i nieznanymi dla niego.

— Występowanie w rodzinie zaburzeń rozwojowych o różnej etiologii i patogenezie (upośledzenia umysłowego, głuchoty i niedosłuchów, alalii prolongaty, afazji dziecięcej) oraz chorób psychicznych i neurologicznych.

— Przebyte choroby, urazy psychiczne i fizyczne.

- Warunki rozwoju i wychowania dziecka.
- Przeprowadzone badania specjalistyczne (jeśli takowe były przeprowadzone).

Obserwacja zachowań spontanicznych pozwala na dostrzeżenie współwystępujących niekiedy z niedorozwojem umysłowym zespołów autystycznych, nadpobudliwości psychoruchowej, gwałtownego i destruktywnego zachowania, infantylności uczuciowego oraz nietrwałości zainteresowań, które to zachowania często połączone są z zaburzeniami somatycznymi, takimi jak: blednięcie lub czerwienienie, bóle brzucha lub głowy itp.

Analiza zachowań językowych ma między innymi na celu sprawdzenie, czy i w jakim stopniu komunikaty kierowane do dziecka spotykają się ze zrozumieniem, czy reakcje na pytania i polecenia są adekwatne i zrozumiałe dla otoczenia, czy mają charakter słowny czy gestowo-mimiczny? Czy niewłaściwa reakcja dziecka lub brak reakcji jest wynikiem braku rozumienia, czy przejawem zaburzeń w nadawaniu?

1. Sprawdzenie zasobu leksykalnego.

Dzieci upośledzone umysłowo w stopniu lekkim rozumieją więcej słów niż ich używają (podobnie jak dzieci z normą intelektualną), jednak cechuje je uboższy zasób słownika umysłowego przede wszystkim o pojęcia nadrzędne — kategoryzujące zjawiska, abstrakcyjne — nazywające uczucia, postawy moralne, wartości oraz pojęcia określające stosunki czasowo-przestrzenne. Dominującymi częściami mowy są: rzeczowniki konkretne, przymiotniki nazywające cechy przedmiotów postrzegane zmysłami, czasowniki pokazujące człowieka w ruchu i działaniu.

2. Sprawdzenie poziomu gramatycznego wypowiedzi.

W wypowiedziach dzieci obserwujemy błędne konstrukcje zdaniowe wynikające z niezajomości reguł gramatycznych, przewagę zdań pojedynczych (współrzędnie złożonych łącznie) nad zdaniami złożonymi.

3. Ocena poziomu artykulacyjnego wypowiedzi.

W grupie dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim występują zniekształcenia fonetycznej budowy wyrazu na skutek istniejących wad wymowy, takich jak: seplenienie, reranie, ubezdźwięcznianie głosek, niewłaściwa wymowa głosek *k*, *g*, w zależności od pozycji zajmowanej w wyrazach; elizje głosek oraz ich deformacje.

4. Ocena sprawności aparatu artykulacyjnego, fonacyjnego i oddechowego.

5. Ocena sprawności komunikacyjnych w zakresie form narracyjnych: opisu i opowiadania oraz form dialogowych, z uwzględnieniem językowej sprawności sytuacyjnej, społecznej i pragmatycznej.

W przypadku dzieci upośledzonych w stopniu lekkim pamięć zarówno świeża, jak i trwała jest słabsza niż u pozostałych dzieci. Obserwujemy poważne deficyty w procesie zapamiętywania zdań i treści opowiadań, a także odtwarzania z pamięci przebiegu zdarzeń. Po upływie czasu dzieci lekko upośledzone umysłowo opowiadają nie to, co faktycznie postrzegają w danym momencie, lecz to, co wiedzą o danym zjawisku, przedmiocie lub rzeczy. Mają one trudności z utrzymywaniem uporządkowanego przebiegu dialogu, same inicjują go rzadko.

6. W badaniu diagnostycznym należy ponadto wykonać próby określające: poziom motoryki dużej, sprawności manualne i grafomotoryczne; zbadać lateralizację, koordynację wzrokowo-ruchową, analizę i syntezę wzrokową oraz przeprowadzić badanie spostrzegania słuchowego.

7. Badania specjalistyczne. W razie istniejącej potrzeby (w celu upewnienia się, co do diagnozy bądź jej wykluczenia) logopeda kieruje dziecko na badania psychologiczne, neurologiczne bądź ogólnolekarskie — w razie istniejących wad narządów zmysłu.

PROGRAMOWANIE TERAPII

Postępowanie logopedyczne zmierza do skonstruowania programu kształcenia poszczególnych umiejętności językowych w oparciu o możliwości i predyspozycje dziecka. Ze względu na to, że dzieci upośledzone nie stanowią jednolitej grupy i obserwuje się u nich różnorakie zaburzenia mowy, w każdym przypadku należy budować indywidualny program oddziaływania językowego. Wstępna diagnoza winna być weryfikowana w trakcie ciągłej obserwacji i terapii logopedycznej. Należy pamiętać, że nie ma jednej, niezawodnej recepty na wspieranie rozwoju tych dzieci. „Każde dziecko rozwija się w swoim rytmie, ma swoje uzdolnienia i trudności. Wszystkie stosowane przez nas oddziaływania powinny być dobrane do jego indywidualnych potrzeb i możliwości psychofizycznych” (M. Kastory-Bronowska, 2002, 37). „W rehabilitacji dziecka upośledzonego umysłowo najistotniejsza jest zabawa. (...) Trzeba docierać do dziecka przez to, co ono lubi najbardziej” (A. Sobolewska, 2002).

1. Organizacja postępowania terapeutycznego.

Zajęcia logopedyczne winny odbywać się co najmniej raz w tygodniu w warunkach gabinetowych. Czas trwania terapii powinien wynosić około 30–45 minut. Terapia w gabinecie logopedycznym często nie obrazuje faktycznego poziomu językowego dziecka, a zatem należy uczyć rodziców i opiekunów, aby zwracali uwagę na zachowania językowe dziecka w warunkach naturalnych (domu, szkole itp.).

Zajęcia gabinetowe mają charakter spotkań indywidualnych, niemniej jednak zajęcia grupowe (muzyczne, plastyczne, parateatralne) są również wskazane.

2. Postępowanie logopedyczne.

- A. Rozwijanie sprawności językowych: ćwiczenia artykulacyjne, leksykalne, fleksyjne, słowotwórcze i składniowe.
- B. Nazywanie relacji przestrzennych.
- C. Rozwijanie sprawności komunikacyjnych: społecznej, sytuacyjnej i pragmatycznej.
- D. Ćwiczenia komunikacyjne w zakresie tworzenia form dialogowych i monologowych, w tym opisu i opowiadania.
- E. Budowanie wiedzy o otaczającej rzeczywistości w umysłach dzieci.
- F. Wzbogacanie słownictwa biernego i czynnego.
- G. Podtrzymywanie spontanicznej aktywności słownej.

DIAGNOZOWANIE LOGOPEDYCZNE ODNOSZĄCE SIĘ DO UMIARKOWANEGO I ZNA CZNEGO STOPNIA NIEPEŁNOSPRAWNOŚCI INTELEKTUALNEJ F71, F72 — ISD-10 (54–40 I 39–25 IQ WECHSLERA)

Diagnoza logopedyczna wiąże się nie tylko z oceną możliwości komunikacyjnych dziecka, ale również oceną umiejętności niezbędnych do porozumiewania się, takich jak: nawiązywanie i podtrzymywanie kontaktu wzrokowego, lokalizacja źródła dźwięku, naśladownictwo itp.

Zupełnie odmienną grupę stanowią dzieci z zespołem Downa, które osiągają zróżnicowany poziom rozwoju umysłowego — od dolnych granic normy rozwojowej do upośledzenia głębokiego. W pracach poświęconych tej problematyce czytamy, że większość dzieci z zespołem Downa funkcjonuje na poziomie upośledzenia umiarkowanego i znacznego — 91%, zaś 6,5% jest upośledzonych w stopniu lekkim, a u 2,5% stwierdzono upośledzenie głębokie (R. Michałowicz, J. Ślenzak, 1982).

Badania dowodzą, że zdolności intelektualne i rozwój społeczny osób z zespołem Downa zależą od warunków środowiskowych oraz podjęcia przez rodziców wczesnej interwencji co do stymulacji opóźnionego rozwoju psychomotorycznego dziecka (C. Cunnungham, 1994, B. Stratford, 1993).

Niezbędna jest w tym celu kompleksowa diagnoza obejmująca: ocenę somatyczną stanu dziecka, ocenę rozwoju ruchowego, emocjonalnego i społecznego, w tym rozwoju mowy, która w przypadku małych dzieci powinna być

ponawiana, ponieważ wraz z rozwojem będzie się zmieniać (M. Kastory-Brownowska, 2002). Diagnoza logopedyczna winna być poprzedzona: diagnozą pediatryczną w celu stwierdzenia lub wykluczenia wad w obrębie poszczególnych układów i części ciała, badaniem cytogenetycznym oraz specjalistyczną diagnozą przede wszystkim kardiologiczną i neurologiczną. A to wszystko ze względu na specyfikę zaburzeń somatycznych, osobowości i temperamentu oraz anomalii związanych z aparatem artykulacyjnym, fonacyjnym i oddechowym.

Programowanie terapii logopedycznej w przypadku dzieci z zespołem Downa rozpoczynamy od diagnozy niemowlęcego aparatu artykulacyjnego, nauki oddychania przez nos i wyrobienia nawyku prawidłowego połykania (H. Waszczuk, 2003). Najczęściej stosowaną metodą rehabilitacji w obszarze twarzy i jamy ustnej jest terapia ustno-twarzowa według koncepcji Castillo Moralesa. Daje ona możliwość wczesnego wspomagania dziecka, już od pierwszych dni życia, i łączy w sobie elementy rehabilitacji sensorycznej, ćwiczeń logopedyczno-gimnastycznych, aktywizowania mięśni mimicznych w siedmiu punktach neuromotorycznych na twarzy oraz leczenia ortopedyczno-szczękowego.

Praca z dzieckiem w 1. roku życia powinna przebiegać na podstawie indywidualnego programu z zakresu wczesnej profilaktyki logopedycznej (A. Regner, 2008).

Dokonując oceny różnorodnych zaburzeń występujących u dzieci z zespołem Downa, zawsze należy uwzględniać dużą różnorodność cech klinicznych charakterystycznych dla tego zespołu. Od samego początku (u niemowląt) zwraca uwagę znaczne obniżenie napięcia mięśniowego, wiotkość więzadeł i zwolniony rozwój motoryczny (B. Odowska-Szlachcic, 2008). Obserwuje się dystrofię twarzy — skośne ustawienie szpar powiekowych, zmarszczkę nąkątą (pozorującą zezą), kąciki warg skierowane ku dołowi; zaś w obrębie jamy ustnej: wysoko wysklepione podniebienie, duży język, który jest ciężki, mało ruchliwy lub wiotki i tym samym utrudnia artykulację. Ponadto należy pamiętać, że u dzieci z zespołem Downa bardzo często występują zaburzenia w obrębie narządu słuchu i wzroku. Ubytki słuchu najczęściej dotyczą dźwięków o wysokiej częstotliwości, co bezpośrednio wpływa na rozpoznawanie i rozumienie słów oraz na elementy prozodyczne mowy (melodię, akcent i rytm wypowiedzi) (B. Odowska-Szlachcic, 2008, 138).

Wysoką skuteczność i trwałe efekty w pracy z dziećmi z zespołem Downa uzyskuje się, stosując terapię Integracji Sensorycznej, której założenia oparte są na neurofizjologicznych mechanizmach kompensacyjnych w obrębie układu nerwowego. Logopeda IS powinien sprawdzić napięcie mięśniowe głównie w obrębie policzków, warg i języka oraz ocenić stopień ruchomości narządów

artykulacyjnych. Nie mniej ważna jest długość wydechu i umiejętność wciągania powietrza oraz rodzaj toru oddechowego (przez usta lub przez nos) (*ibidem*, s. 141).

W dalszej kolejności przechodzimy do kształcenia poprawności artykulatoryjnej oraz rozwijania sprawności komunikacyjnych poprzez budowanie wiedzy o otaczającej rzeczywistości.

Wiele dzieci z zespołem Downa w początkowym okresie rozwoju mowy przedkłada gesty nad komunikację werbalną. Zwykle dzieci wykorzystują gesty w sposób naturalny, głównie jako formę kompensującą trudności w mówieniu. Korzystanie z gestów traktujemy jako etap przejściowy (podobnie jak w przypadku dzieci prawidłowo rozwijających się). Należy pamiętać, że skuteczne posługiwanie się gestami musi iść w parze z rozumieniem mowy, a zatem należy wykorzystywać każdą okazję, by kojarzyć język z obrazami. „Z badań wynika, że większość dzieci z zespołem Downa powoli rezygnuje z używania znaków w momencie pojawienia się mowy (około 4.–5. roku życia)” (B. B. Kaczmarek, 2008, 119).

Osoby upośledzone w stopniu umiarkowanym i znacznym cechuje dość poważnie opóźniony rozwój mowy. W swoich wypowiedziach często posługują się holofrazami — jednowyrazowymi wypowiedziami, które pełnią różne funkcje pragmatyczne. Realizują intencje, budując wypowiedzi w postaci monosylab lub pojedynczych słów zniekształconych brzmieniowo. Zrozumienie tych wypowiedzi utrudnia bełkotliwa, niewyraźna artykulacja, spowodowana występowaniem zespołów wad wymowy o zróżnicowanej etiologii i patogenizie. Duży wpływ na taką a nie inną artykulację mają współlistniejące dysfunkcje oddychania, polykania oraz wady zgryzu. Diagnostyka logopedyczna zmierza w kierunku oceny zdolności rozumienia mowy (na poziomie pojedynczych słów, prostych poleceń słownych — próśb i pytań) oraz nadawania mowy (nawiązywania rozmowy i jej podtrzymywania). Szczególną trudność sprawia tym dzieciom przechodzenie podczas rozmowy z pozycji mówcy do roli słuchacza i na odwrót. Ich wypowiedzi są krótkie, stereotypowe i często zupełnie niezgodne z treścią wypowiedzi partnera. Obserwujemy wyraźną przewagę środków niewerbalnych: elementów prozodycznych, ruchów pantomicznych nad znakami językowymi. Osoby z tej grupy wykazują wyraźne trudności w werbalizowaniu swoich myśli i pragnień, dlatego też usprawnianie kompetencji komunikacyjnej jest sprawą priorytetową.

Diagnostyka logopedyczna winno przebiegać wedle tych samych etapów, które zostały wyznaczone dla lekkiego stopnia, a mianowicie — wywiad, obserwacja zachowań spontanicznych, analiza zachowań językowych.

Badania specjalistyczne — w przypadku tych dzieci, bardzo często ujawniają się wady narządów zmysłów, porażenia i niedowłady kończyn, wady

serca, padaczka, stany depresji itp., a zatem istnieje potrzeba wykonania badań ogólnolekarskich oraz specjalistycznych, w tym: neurologicznych, genetycznych, audiologicznych, okulistycznych i psychiatrycznych.

PROGRAMOWANIE TERAPII

Stymulacja rozwoju mowy nie może ograniczać się tylko do kształcenia kompetencji językowej. Wydaje się ważniejsze to, aby dziecko prawidłowo realizowało swoje wypowiedzi, dostosowując je do rangi odbiorcy i sytuacji społecznej. Dzieci zwykle prawidłowo rozumieją tylko sytuacje znane z osobistego doświadczenia, wielokrotnie powtarzane, w których występują „osoby znaczące” (rodzice, rodzeństwo, koledzy, opiekunowie itp.).

ORGANIZACJA POSTĘPOWANIA TERAPEUTYCZNEGO

Terapia mowy winna przebiegać w dużej mierze w warunkach naturalnych, domowych, w trakcie wykonywania różnorodnych czynności. Z racji tego, że dzieci należy objąć stałą opieką logopedyczną, a efekty terapii pojawiają się po dłuższym czasie, to właśnie rodzice i opiekunowie, odpowiednio poinstruowani przez logopedę, ponoszą duży ciężar terapii. Terapia indywidualna powinna być łączona z terapią grupową (4-, 6-osobowa grupa), gdyż czasami możliwości wynikające ze współzawodnictwa mobilizują dziecko.

POSTĘPOWANIE LOGOPEDYCZNE

1. Rozwijanie sprawności komunikacyjnych — społecznej, sytuacyjnej i pragmatycznej.
2. Praca nad rozumieniem mowy oraz znaczeniem słów.
3. Kształcenie poprawności artykulacyjnej.
4. Ćwiczenia ogólnorozwojowe z elementami zabawy, logorytmiki, muzykoterapii.
5. Metody oparte na kontakcie z ciałem:
  - a) paluszkowe zabawy,
  - b) elementy kinizjologii edukacyjnej — wybrane ćwiczenia z *Gimnastyki mózgu*,
  - c) ćwiczenia ruchowo-słuchowo-wzrokowe oparte na Metodzie Dobrego Startu,
  - d) Ruch Rozwijający Weroniki Sherborne,
  - e) Dotyk i komunikacja oraz Programy aktywności: Świadomość ciała, Kontakt i komunikacja Christophera Knilla.

6. Zabawy plastyczne.
7. Zajęcia z żywiołami — poranny krąg, czyli stymulacja polisensoryczna według pór roku.
8. Hipoterapia i dogoterapia.

BIBLIOGRAFIA

- Cunningham C., 1994, *Dzieci z zespołem Downa. Poradnik dla rodziców*, Warszawa.
- Jastrzębowska G., Pelc-Pękala O., 1999, *Diagnoza i terapia mowy upośledzonych umysłowo*, [w:] *Logopedia. Pytania i odpowiedzi*, red. T. Galkowski, G. Jastrzębowska, Opole, s. 775–787.
- Kaczmarek B. L., 2008, *Wykorzystywanie gestów w procesie porozumiewania się osób z zespołem Downa*, [w:] *Wspomaganie rozwoju dzieci z zespołem Downa — teoria i praktyka*, red. B. B. Kaczmarek, Kraków, s. 103–132.
- Kastory-Bronowska M., 2002, *Wczesna interwencja*, [w:] *„Bardziej Kochani”. Z myślą o tobie. Informator dla rodziców małych dzieci z zespołem Downa. Wydanie specjalne*, Warszawa, s. 37–42.
- Kostrzewski J., 1966, *Stadia rozwoju mowy a choroba Downa*, „Roczniki Filozoficzne KUL”, 14, 4, s. 85–98.
- Kostrzewski J., 1978, *Podstawy współczesnej diagnostyki psychologiczno-klinicznej niedorozwoju umysłowego u dzieci*, [w:] *Z zagadnień psychologii dziecka umysłowo upośledzonego*, red. J. Kostrzewski, Warszawa, s. 43–76.
- Michałowicz R., Ślenzak J., 1982, *Choroby układu nerwowego dzieci i młodzieży*, Warszawa.
- Nartowska H., 1990, *Opóźnienia i dysharmonie rozwoju dziecka*, Warszawa.
- Odowska-Szlachcic B., 2008, *Metoda Integracji Sensorycznej w diagnozie i stymulacji rozwoju psychoruchowego dziecka z zespołem Downa. Wspomaganie rozwoju mowy w oparciu o metodę SI*, [w:] *Wspomaganie rozwoju dzieci z zespołem Downa — teoria i praktyka*, Kraków, 133–153.
- Pilecka W., 2001, *Psychoruchowy rozwój dzieci o obniżonej sprawności umysłowej*, [w:] *Stymulacja psychoruchowego rozwoju dzieci o obniżonej sprawności umysłowej*, red. W. i J. Pileccy, Kraków, s. 9–34.
- Regner A., 2008, *Wczesna interwencja logopedyczna wobec dziecka zagrożonego niepełnosprawnością*, [w:] *Wczesna interwencja i wspomaganie rozwoju małego dziecka*, red. B. Cytowska i B. Winczury, Kraków, s. 239–251.
- Sobolewska A., 2002, *Cela. Odpowiedź na zespół Downa*, Warszawa.
- Stratford B., 1993, *Zespół Downa. Przeszłość, teraźniejszość, przyszłość*, Warszawa.
- Waszczuk H., 2003, *Poradnik logopedyczny dla rodziców dzieci z zespołem Downa*, Gdańsk.